

Čemu služi diploma? Visoko obrazovanje i ishodi na tržištu rada

Teo Matković¹

Završetak obrazovanja i ulazak na tržište rada prijelomno je razdoblje u životu svake mlade osobe. Od ulaska u obrazovni sustav do izlaska iz istoga proteklo je barem desetak (onima koji nisu završili srednju školu), a mnogima i dvadesetak (onima kojima se studij oduljio) godina školovanja. Taj je proces u pravilu koštao mnogih obiteljskih i osobnih odricanja, kao i značajnu količinu javnih sredstava. No potom slijedi "payback time", tj. dio života u kojem se naučeno može kapitalizirati. Idealno, po obrazovanju slijedi posao uz koji dolaze samoaktualizacija, društveno uvažavanje, financijska neovisnost, samostalnost i egzistencijalna sigurnost. Iako i dalje mlada, osoba postaje "odrasla" te se otvaraju uvjeti za rješavanje stambenog pitanja, zasnivanje vlastite obitelji i slične velike korake u životu. No koliko stvarnost, posebno hrvatska stvarnost, odgovara ovoj shemi?

Prva reakcija jest svakidašnja jadikovka "mladoj je osobi teško naći posao", koja ulijeva strah u kosti onima koji su pri kraju školovanja. I ona je prilično točna, jer je prema podacima Ankete o radnoj snazi među radno aktivnim osoba u dobi 15-24 godine starosti u 2007. godini njih 24%, odnosno gotovo svaka četvrta osoba, bila nezaposlena. Ista jadikovka bila je daleko točnija 2001. godine kada je stopa nezaposlenosti mladih bila gotovo dvostruko viša nego prošle godine, i iznosila je čak 41,5%!

Međutim, navedeni postotak potpuno je irelevantan za osobe s višim te posebno za one s visokim obrazovanjem, jer u dobi od 24 godine još polovica njih studira dok su ostali tek netom završili sa studijem. Gore navedena stopa nezaposlenosti mladih prvenstveno se odnosi na mlade sa srednjim obrazovanjem koji na tržište rada ulaze sa 17-19 godina. No što se događa s visokoobrazovanim godinu, dvije, tri nakon što završe obrazovanje, dakle na početku karijere? Nalaze li se u boljem ili lošijem položaju nego slabije obrazovane osobe u istoj fazi karijere?

Iz registra

Postoje dva izvora podataka koji mogu pružiti odgovor na ovo pitanje – registar Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (HZZ) i podaci Ankete o radnoj snazi.

Zavod za zapošljavanje jedna je od uobičajenih stanica mladih koji ne mogu pronaći posao. Slično prethodnim godinama, na HZZ se u 2007. godini prijavila 7.031 osoba s višim ili visokim obrazovanjem bez prethodnog radnog iskustva². No to je tek trećina od broja osoba koja je te godine diplomirala, njih ukupno 20.969³. Preostali se nisu prijavili, u većini slučajeva zbog toga što su već bili zaposleni kada su završili studij, ili su posao

¹ Ovaj se tekst značajnim dijelom zasniva na nalazima istraživanja u okviru projekta "Pokazatelji socijalne kohezije i razvoj hrvatskoga socijalnog modela" i rezultatima provedbenih aktivnosti Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju. Vrlo se srodne analize mogu pronaći u tekstu: Matković, T. (2008.), „Razina obrazovanja i ishodi na tržištu rada u prvim godinama radne karijere. Istraživački izvještaj druge konferencije u povodu nastavka aktivnosti i provedbe mjera Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju Republike Hrvatske“, http://bib.irb.hr/datoteka/363975.Matkovic_2008_Razina_obrazovanja_i_ishodi-JIM2A.pdf

² HZZ (2008.) Novoprijavljeni bez radnog iskustva prema stručnoj spremi (razini obrazovanja) i spolu po mjesecima.

Tablica s podacima, <http://www.hzz.hr/docslike/statistike/tablica%2016.xls>

³ DZS (2008.) "Studenti koji su diplomirali na stručnom i sveučilišnom studiju u 2007.", priopćenje 8.1.6, http://www.dzs.hr/Hrv/publication/2008/8-1-6_1h2008.htm

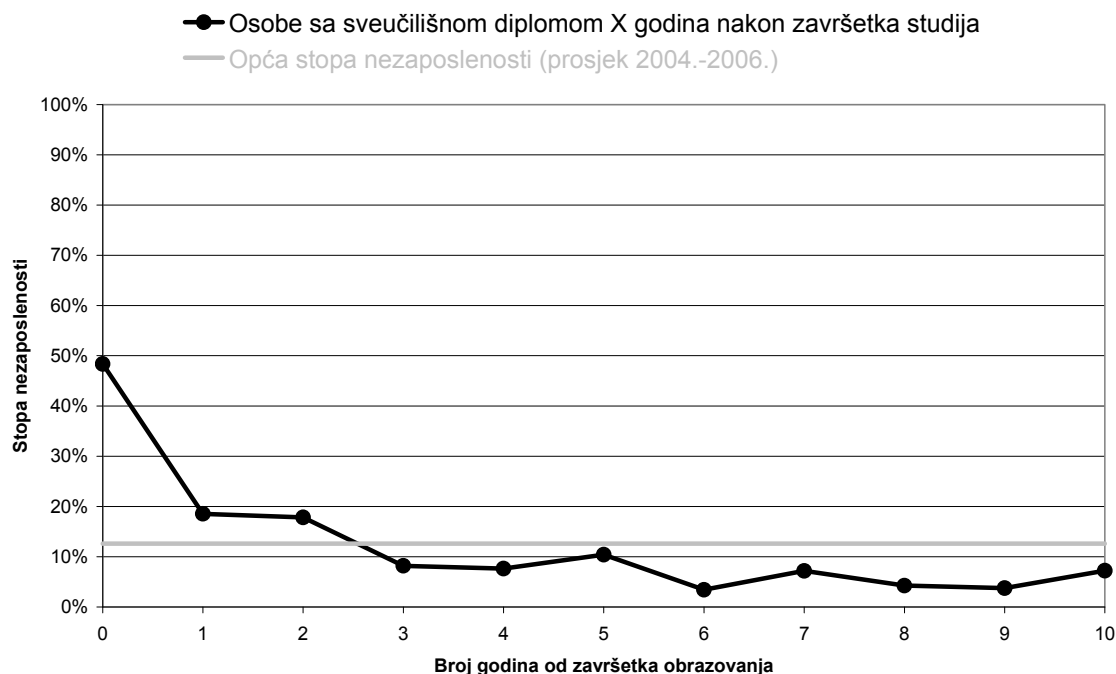
vrlo brzo pronašli. Analize HZZ-a kazuju kako je od onih koji su se prijavili u 2006. godini unutar 180 dana posao našlo oko 50% visokoobrazovanih nezaposlenih osoba mlađih od 30 godina, dok je za osobe sa srednjim obrazovanjem taj udio značajno niži, oko 40%⁴. Dakle, administrativni podaci ukazuju na veću zapošljivost visokoobrazovanih od svih ostalih skupina mladih.

No, kao što smo vidjeli, podaci HZZ-a "ne vide" značajan dio mladih koji se tamo ni ne prijave, a to su u pravilu oni uspješniji na tržištu rada. Tu je od pomoći Anketa o radnoj snazi, redovno istraživanje koje se provodi u svim europskim zemljama i služi kao temelj za uvid u stanje na tržištu rada. Ovim se istraživanjem u Hrvatskoj svake godine obuhvati slučajni uzorak od oko 1% ukupnog stanovništva, što omogućuje i analize fokusirane na mlade koji se nalaze na početku karijere.

Prve tri su najnezgodnije: visoko obrazovanje i nezaposlenost

U nastavku teksta ukratko ću prikazati položaj mladih na tržištu rada u prvih par godina nakon što završe školovanje. Podaci se odnose na period između 2004. i 2006. godine, te su dovoljno svježiji da bi bili aktualni i danas.

Slika 1: Stopa nezaposlenosti visokoobrazovanih osoba, prema broju godina proteklih od izlaska iz obrazovnog sustava (2004.-2006.)

Slika iznad pokazuje procjenu stope nezaposlenosti za osobe s visokim (sveučilišnim ili stručnim) obrazovanjem, prema godinama koje su protekle od izlaska iz sustava obrazovanja. Među osobama koje su tek dotične godine završile studij i tražile posao, oko 40% bilo je nezaposleno. No već među onima koji su godinu dana od diplome, stopa nezaposlenosti je dvostruko manja – oko 20%. Tri godine po izlasku iz sustava obrazovanja, stopa nezaposlenosti mladih koji su visokoobrazovani manja je od opće

⁴ HZZ (2007.) "Zapošljavanje prema obrazovnom programu i drugim obilježjima". Analitički bilten 9(3), 5-28, http://www.hzz.hr/DocSlike/Bilten2007_3.pdf

stope nezaposlenosti oko 10%. Nakon toga se rizik nezaposlenosti smanjuje i dalje, a visokoobrazovane osobe sa stečenim radnim iskustvom u trećem desetljeću života postaju najzapošljivija skupina na tržištu rada.

Dakle nezaposlenost mladih sa visokim obrazovanjem koncentrirana je u prvoj godini nakon završetka studija te u nešto manjoj mjeri u naredne dvije godine. Uobičajena mantra poslodavaca i starijih generacija "mladi danas neće raditi" reflektira razlog ovome. Naime, kao što poslodavci probiru radnike tražeći prikladne, tako i tražitelji posla probiru poslove. Oni koji su si mogli priuštiti 16 godina školovanja u pravilu imaju resurse i volju uložiti još nekoliko mjeseci ili godinu dana kako bi došli do posla koji im odgovara sadržajem, uvjetima rada i/ili plaćom. Za vrijeme studiranja, posebno na sveučilištu većina je energije usmjerena na ispite i studentski program, tako da poslije toga upoznavanje sa stanjem i pravilima na tržištu rada traži određen period orijentacije. Često je to bolan proces učenja na vlastitom iskustvu koji uključuje i loše poslove i povratak u nezaposlenost, o čemu gotovo svatko ima neku priču. Ipak, nakon nekog vremena, postigne se kompromis između aspiracija tražitelja posla i stvarnosti tržišta rada – što se očituje u vremenskoj točki kada nezaposlenost visokoobrazovanih postane niska⁵.

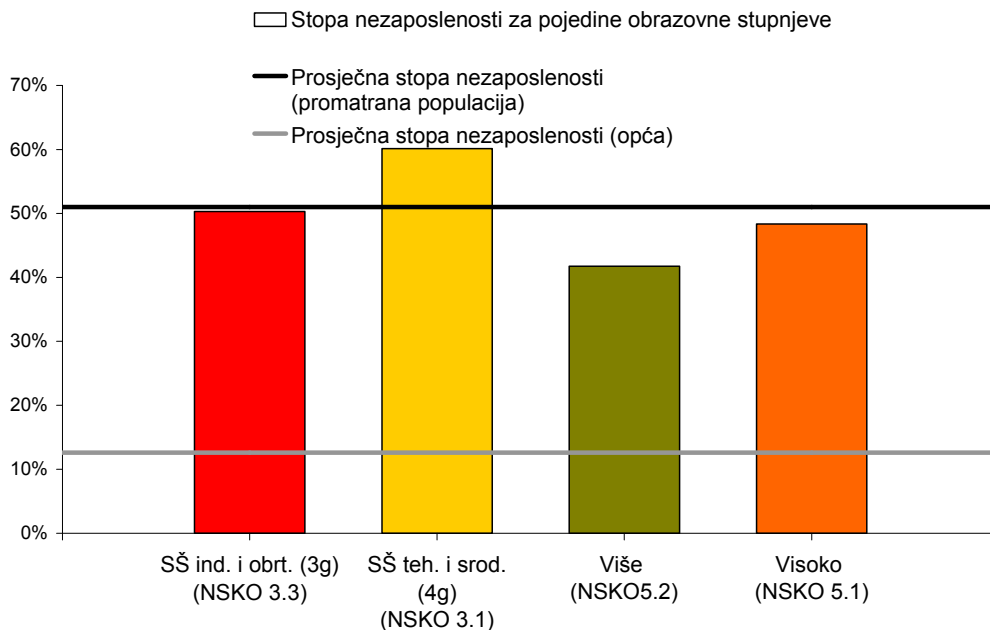
Mi i oni: srednje obrazovanje i nezaposlenost

Dakle, tri godine nakon završetka studija, oko 87% osoba je zaposleno, 8% je nezaposleno (od čega je 3% prethodno radilo), a 5% nije radno aktivno (dakle imali su motivaciju i mogućnosti posvetiti se kućanstvu, obitelji ili dokolici). Koliko je ova slika različita u usporedbi sa mladima koji nisu završili visoko obrazovanje⁶?

Slika 2: Procjena stope nezaposlenosti u prvoj godini nakon izlaska iz obrazovnog sustava (2004.-2006.)

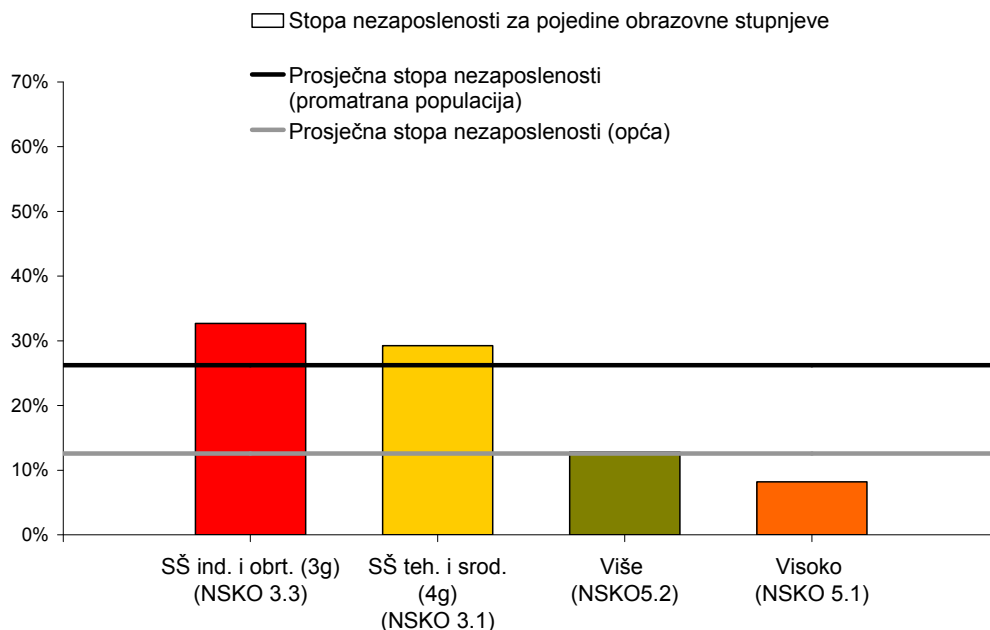
⁵ Postoje i značajne razlike u stopi nezaposlenosti kod različitih studentskih područja i smjerova. Podaci Ankete o radnoj snazi ne mogu dati pouzdane procjene za tako specifične populacije, no među onima koji imaju diplome s područja većine tehničkih i prirodnih znanosti te jezika nezaposlenost je u pravilu niža, dok je stanje kod pojedinih društvenih, humanističkih ili prometnih smjerova manje povoljno. No, kao što pokazuju analize HZZ-a, od godine do godine na razini pojedinih smjerova prilično variraju.

⁶ Udio mladih koji ne završavaju srednje obrazovanje u RH izuzetno je nizak, tako da ni uzorak ARS-a ne može dati dovoljan broj osoba za pouzdane procjene.

Već u prvoj godini nakon što su završili školovanje, mladi sa srednjim obrazovanjem imaju nešto veće probleme nego novopečeni diplomci. Doduše, na samom početku karijere glavna razlika u zaposlenosti proizlazi iz tipa školovanja, a ne iz njegove razine. Trogodišnje strukovne škole i stručni studiji u pravilu su značajno bogatiji praksom i bolje integrirani s gospodarstvom, tako da se bivši polaznici tih škola i studija lakše snalaze na tržištu rada (također, mnogi studenti stručnih studija su i studirali uz rad). Ostalima treba nešto više vremena da naprave prijelaz iz škole na posao.

Slika 3: Procjena stope nezaposlenosti tri godine nakon izlaska iz obrazovnog sustava (2004.-2006.)

Presjek gore spomenute populacije tri godine nakon izlaska iz obrazovnog sustava daje sliku u kojoj su se razlike izrazito povećale. U toj fazi karijere, kod mladih s trogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem nezaposlenost je četverostruko češća nego kod fakultetski obrazovanih, a sa onima koji su završili četverogodišnju srednju školu situacija je tek nešto bolja. Hijerarhija obrazovnih stupnjeva ovdje se pretvorila u hijerarhiju rizika nezaposlenosti, gdje svaki viši stupanj obrazovanja dodatno štiti od nepovoljnih ishoda. Efekt stručnog obrazovanja više se ne vidi.

Kasnije u karijeri ove razlike opstaju. Damoklov mač nezaposlenosti iznad osobe sa srednjim obrazovanjem uvijek visi na tanjoj niti nego onaj nad osobama s visokim obrazovanjem. Tako je u cjelokupnom radno aktivnom stanovništvu 2006. godine stopa nezaposlenosti za populaciju s trogodišnjom srednjom školom iznosila 12,8%, a za one sa sveučilišnom diplomom tek 5,4%.

Zaposlenost, ali kakva?

Zaposlenost je bitna. Ali nije svejedno kakva je ta zaposlenost. Oni koji si to mogu priuštiti, traže kvalitetan posao. Ranije smo napomenuli da nezaposlenost visokoobrazovanih dijelom proizlazi iz stremljenja za dobrim, prikladnim poslom. No kakvi su ishodi na ovom području? Kakve poslove nalaze visokoobrazovani? Ovdje ćemo razmotriti tri dimenzije – vrsta zanimanja, razina plaće te sigurnost posla.

Zanimanja

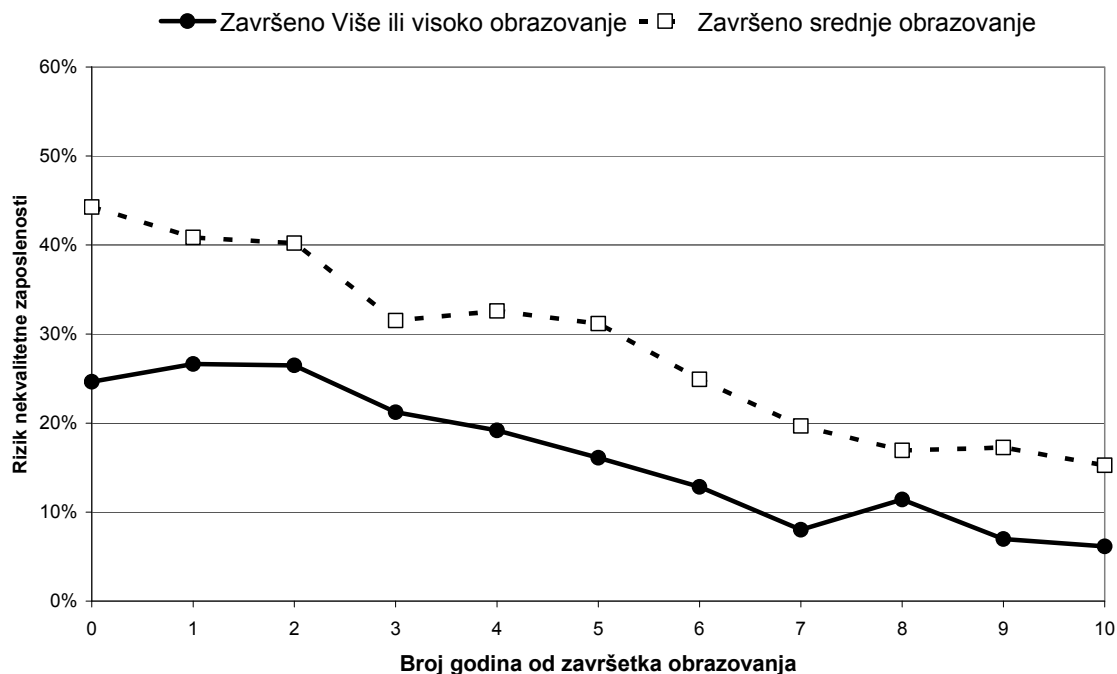
Gotovo jedini put do rada u složenim zanimanjima danas vodi kroz visoko obrazovanje. U promatranom periodu 2004.-2006., tri četvrtine mladih koji su nedavno stekli sveučilišno obrazovanje zaposlili su se u zanimanjima menadžera, stručnjaka ili znanstvenika, dok je to slučaj sa zanemarivom manjinom osoba sa srednjim obrazovanjem (oko 1%). Istina, čak četvrtina visokoobrazovanih počela je karijeru na manje složenim poslovima nego što im njihovo obrazovanje omogućava (većinom tehničara, inženjera i pomoćnih profesija), ali prestiž poslova u kojima se zapošljavaju

mladi visokoobrazovani ljudi u pravilu je daleko viši od onih koje rade njihovi slabije obrazovani vršnjaci.

Plaće

Nerijetko ćete čuti prigovor nekoga tko ima visoko obrazovanje, a prima plaću od 4000 kuna. S druge, takav prigovor ćemo rjeđe čuti od nekoga tko ima srednje strukovno obrazovanje. To nije stoga što su plaće potonjih veće, nego zato što taj iznos za njih predstavlja solidnu plaću. Dakle, podrazumijeva se da uz više obrazovanje idu i viša primanja. Službena statistička izvješća o plaćama⁷ kao i sofisticirane ekonometrijske analize⁸, potvrđuju da osoba sa sveučilišnim obrazovanjem može očekivati u prosjeku 60% višu plaću nego osoba sa srednjom strukovnom školom⁹, te da je obrazovanje glavna odrednica razine primanja. Doduše, u Hrvatskoj ne postoje analize koje bi ustanovile je li slika ista i za osobe koje su tek počele raditi.

Slika 4: Vrijeme proteklo od završetka obrazovanja i učestalost nekvalitetne zaposlenosti (među zaposlenim osobama), 2004.-2006.

Napomena: Nekvalitetno zaposlenima ova analiza smatra sve osobe koje nedobrovoljno rade na određeno ili u nepunom radnom vremenu ili su samozaposleni u neformalnom sektoru.

Sigurnost posla

⁷ DZS, 2008, "Prosječne mjesečne isplaćene neto i bruto plaće prema stupnju stručne spreme i po djelatnostima u 2006.", priopćenje 9.1.5, http://www.dzs.hr/Hrv/publication/2007/9-1-5_1h2007.htm

⁸ Danijel Nestić, 2005, "The Determinants of Wages in Croatia: Evidence from Earnings Regressions" u 65th Anniversary Conference of the Institute of Economics, Zagreb, Proceedings, Zagreb: Institute of Economics, Zagreb, str. 131-162, <http://www.eizg.hr/AdminLite/FCkeditor/UserFiles/File/06%20The%20Determinants%20of%20Wages%20in%20Croatia%20Evidence%20from%20Earnings%20Regres.pdf>

⁹ Prosjek je mjera uz koju je lako previdjeti varijacije u primanjima, a one su i među visokoobrazovanim visoke, usporedite npr. zaposlene u državnim službama i informatičkom sektoru (više ilustracija možete samostalno pronaći slijedeći link iz fusnote 7).

Osim što je prikladan i dobro plaćen, za kvalitetu posla je važno i da je siguran. Danas su nesigurni poslovi češći nego što su bili za generaciju koja je ulazila na tržište rada prije pet-deset godina. Prvo zaposlenje u većini slučajeva ugovara se na određeno vrijeme, čemu treba dodati i mlade koji rade bez ugovora ili spajaju kraj s krajem povremenim poslovima. Gornji grafikon pokazuje učestalost takve nedobrovoljne nesigurne zaposlenosti prema broju godina proteklih od završetka obrazovanja. U prvih nekoliko godina karijere ovakvi su poslovi najučestaliji, ali opet značajno je manja vjerojatnost da visokoobrazovani budu nesigurno zaposleni nego mladi sa srednjim obrazovanjem.

Svi u školu!

Dakle, visoko obrazovanje većini mladih koji steknu diplomu omogućuje značajno lakše pronalaženje posla, viša primanja, prestižnija zanimanja te sigurnije poslove i karijere nego je to slučaj kod mladih koji imaju samo srednju školu. A ako je suditi po iskustvu trenutnih generacija, pred njima je i dulja i sigurnija karijera te značajno veća mirovina pod stare dane. Dakle, četiri godine studija (koje u prosjeku traju sedam godina života) svakako se kroz život isplate. No tko ih si može priuštiti?

Ako smo utvrdili nejednakost životnih i radnih ishoda ovisno o postignutom stupnju obrazovanja, onda je vrlo bitno da društvo posjeduje mehanizme kojima će osigurati jednakost šansi svoj djeci da se okušaju u visokom obrazovanju. Širenje sustava visokog obrazovanja i smanjivanje "slijepih ulica" trogodišnjih srednjih škola u proteklih deset godina korak je u tom smjeru. Nažalost, kao što smo vidjeli u prethodnoj kolumni, institucionalni su okviri školarina i financijskih potpora u Hrvatskoj izuzetno manjkavi.

Rezultirajuću razinu socijalnih nejednakosti u pristupu obrazovanju istražiti ćemo u jednoj od narednih kolumni.